

YOSHLARDA DEVIANT XULQ-ATVORNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Bekturganova Raygul Omirbaevna

Taxiatosh tumani 15-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Deviant xulq-atvor, Delinquent (lotin deliquensidan) shaklidagi deviant xatti-harakatlar – noqonuniy, nevrotik buzilishlar, deviant harakatlar kombinatsiyasi - antidisipliner, antisotsial, delinquent, autoagressiv; motivlar tuzilishi, jinoyatchi shaxs, "inqilobiy", ruhiy buzuvchilik, axloqsiz xatti-harakatlar

Kalit so'zlar : delikvent, depressiv xulq, agressiya, ruhiy holat, delikvent, shaxsiy ehtiyojlar.

KIRISH

Jamiyatning psixologik xususiyatlari, hissiy mahrumlik, oila paydo bo'lishi, ish bilan bandlik, mas'uliyat, vaqt yetishmasligi darajasining oshishi bilan odamlarning nisbatan ijtimoiy yakkalanishi va begonalashuvining kuchayishi uchun qulay bo'lgan ma'lumotlarning doimiy ravishda ko'payib borishi bilan tavsiflanadi, xulq-atvor buzilishining shakllanishiga yordam beradi. Bola yoki o'spirinning ijtimoiy va psixologik moslashuvi etarli bo'lmagan holatlar, ijtimoiy ma'qullangan xatti-harakat stereotiplarini asotsial qadriyatlarni interiorizatsiyasi bilan singdirish qiyin bo'lganda, asotsial munosabatlarning ta'siri antisotsial xatti-harakatlarning muhim sharti bo'lib ko'rinadi (Chudnovskiy). Jamiyatdagi ijtimoiy taranglik ruhiy buzilishlar va deviant xulq-atvorning ijtimoiy xavfli shakllari (alkogolizm, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish, jinoyatchilik) ning intensiv paydo bo'lishi uchun sharoit yaratadi; ammo, ruhiy kasalliklar va deviant xulq-atvorning ko'payishi, o'z navbatida, aholida ijtimoiy keskinlikni kuchaytiradi. Ijtimoiy omillarning ruhiy salomatlikka patogen ta'sirini o'rganayotganda ularni ikki guruhga ajratish kerak: makrososyal va mikrososial. Birinchilari to'g'ridan-to'g'ri jamiyatning ijtimoiy tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzilishi bilan shartlanadi. Ikkinchisi odamlar turli xil sohalarida (mehnat, dam olish, kundalik hayot) ijtimoiy hayotning o'ziga xos yo'nalishlarini aks ettiradi. Oiladagi va mikro ishchi guruhdagi psixologik muammolar hanuzgacha makrososyal sharoit prizmasidan sinib chiqqan ruhiy

salomatlik kasalliklarini rivojlanishining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi (Dmitrieva, Polozhy).

Deviant xulq-atvorning psixologik omillari orasida to'rtta asosiy funktsiyani bajaradigan motivatsiya muhim rol o'ynaydi: aks ettiruvchi, rag'batlantiruvchi, tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi. Qoidabuzarlik va jinoiy xatti-harakatlar huquqbuzarlarning axloqiy va huquqiy talablarini yaxshi bilmaslik bilan emas, balki ularni rag'batlantirishning kriminogen deformatsiyalari bilan juda bog'liqdir. Potentsial huquqbuzar shaxsining motivlari tizimini shakllantirish va ularni muayyan hayotiy vaziyatda amalga oshirish asosan aks ettiruvchi funktsiyani bajaradi; motivning paydo bo'lishi va xulq-atvor maqsadini shakllantirish - rag'batlantirish; maqsadga erishish yo'llarini tanlash, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarni bashorat qilish va huquqbuzarlik to'g'risida qaror qabul qilish - tartibga solish; harakatlarni boshqarish va tuzatish, sodir bo'lgan oqibatlarni tahlil qilish, tavba qilish yoki himoya motivini ishlab chiqish - nazorat qilish (Kudryavtsev). Motivlar tuzilishi, ularning vositachilik xususiyati va qurilish ierarxiyasi (Guldan) buzilishi to'g'risidagi ma'lumotlarga asoslanib, u psixopatik shaxslarda noqonuniy harakatlar uchun motivlarni shakllantirishning ikkita asosiy mexanizmini aniqladi: ehtiyojlar vositachiligini buzish va ularning ob'ektivligini buzish. Ehtiyojlar vositachiligining buzilishi - bu odamlarda har qanday omillar (masalan, ta'sirchan qo'zg'alish) ta'sirida ehtiyojlarni amalga oshirishning ijtimoiy jihatdan aniqlangan shakllanishi yoki yo'q qilinishidir. Ehtiyojni anglashning sub'ektiv imkoniyati va ongli ravishda qabul qilingan niyat, maqsad, vaziyatni baholash, o'tgan tajriba, kelajakdagi voqealar bashorati, o'zini o'zi qadrlashning tartibga solish funktsiyasi, ijtimoiy me'yorlar va boshqalar o'rtasidagi bog'liqlik buzilgan. Faoliyatning umumiy tarkibidagi bo'g'inlar soni kamayadi, bu esa paydo bo'layotgan impulslarning bevosita amalga oshirilishiga olib keladi. Ehtiyojlar disklar xarakterini oladi. Ushbu mexanizm yordamida noqonuniy harakatlarning affektogen va situatsion-impulsiv motivlari shakllanadi.

Affektogen motivlar shundan iboratki, xulq-atvorning bevosita motivi shikast etkazuvchi tajribalar manbasini darhol yo'q qilishga intilishdir. Nizoni oqilona hal etishning ob'ektiv yoki sub'ektiv inkonsizligi bilan bog'liq holda paydo bo'lgan hissiy hayajon xatti-harakatlarning nazorati va vositachiligining asosiy turlarini yo'q qiladi,

buzg'unchi, zo'ravonlik harakatlariga taqiqni olib tashlaydi va ularni rag'batlantiradi. Psixopatik odamlarda, ruhan sog'lom odamlarga nisbatan, affektiv ta'sirning va "shartli" psixogeniyalarning tarqalishining past "chegarasi" mavjud. Vaziyatli-impulsiv motivlarda haqiqiy ehtiyoj "eng yaqin ob'ekt" tomonidan mavjud me'yorlar, o'tmish tajribasi, o'ziga xos vaziyat va o'z harakatlarining mumkin bo'lgan oqibatlarini hisobga olmagan holda qondiriladi. Shu bilan birga, agar "irodaviy" jinoiy harakatlarda ijtimoiy va huquqiy normalar sub'ektning ongida u yoki bu tarzda engib chiqilsa, impulsiv xatti-harakatlar bilan ular xatti-harakatlarga vositachilik qiluvchi omil sifatida umuman aktuallashtirilmaydi. Ehtiyoj ob'ekti shakllanishining buzilishi bilan bog'liq motivlarga psixopatik o'zini o'zi anglash motivlari, surrogatlar va noqonuniy harakatlarning taklif (taklif qilingan) motivlari kiradi. Ularga xos bo'lgan narsa - bu sub'ektning haqiqiy ehtiyojlaridan ajralib qolgan va ularni amalga oshirish jarayonida uning ijtimoiy buzilishlariga olib keladigan motivlarni shakllantirishdir. Shaxsiy kelishmovchilikning u yoki bu xususiyati barqaror motivatsion qiymatga ega bo'ladigan psixopatik o'z-o'zini realizatsiya qilish motivlari tashqi sharoit va sub'ektning haqiqiy ehtiyojlaridan qat'i nazar ma'lum darajada amalga oshirilgan stereotipik, qat'iy "shaxs senariylari" ni amalga oshirishga olib keladi. Surrogat motivlarining shakllanishi ob'ektiv, psixopatik shaxslarda esa, ko'pincha ehtiyojlarni etarli darajada ob'ektivlashtirishning sub'ektiv imkonsizligi bilan bog'liq. Ularning amalga oshirilishi ehtiyojni qondirishga olib kelmaydi, balki faqat ushbu ehtiyoj bilan bog'liq bo'lgan kuchlanishning vaqtincha bo'shatilishiga olib keladi.

Sub'ektning ehtiyojlariga nisbatan tavsiya etuvchi motivlar tashqi, qarzli xarakterga ega bo'lib, ularning mazmuni shaxsning o'ziga xos munosabati, qiymat yo'nalishlariga to'g'ridanto'g'ri qarama-qarshi bo'lishi mumkin (Guldan). Deviant xatti-harakatlarni tushunish va bashorat qilish uchun disfunktsional bola yoki o'spirinning shaxsini, uning ijtimoiy-psixologik va psixologik xususiyatlarini o'rganish katta ahamiyatga ega, masalan: o'z sub'ektiv ahamiyatli qadriyatlari va maqsadlariga ustunlik bilan va haqiqat talablarini, boshqalarning manfaatlarini kam baholagan egosentrizm; psixologik noqulaylikka toqat qilmaslik; umuman o'zlarining hissiy reaksiyalari va xatti-harakatlarini boshqarish darajasi etarli emas; impulsivlik, kognitiv ishlov berishni chetlab o'tadigan haqiqiy impulslar bevosita xatti-harakatlarida amalga oshirilganda; boshqalarning azoblanishiga

nisbatan sezgirlikning pasayishini aks ettiradigan, hamdardlikning past darajasi, axloqiy, axloqiy va huquqiy me'yorlarning ichki darajasining etarli emasligi, xulq-atvorni tartibga soluvchi asotsial me'yorlarning ichki holati.

Jinoyatchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlarining to'plami deviant xulq-atvorli shaxslarni o'rganishda, ushbu shaxslarning mumkin bo'lgan jinoyatlarining bashorat qilish va oldini olishda ilmiy-amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin (Kudryavtsev, Antonyan). Shaxsiyatni o'rganish bu holda uning ehtiyojlari va qiziqishlari, qadriyat yo'nalishlari, shaxsning ijtimoiylashuvi darajasi va sifati, uning muayyan holatlarga bo'lgan munosabati xususiyatlari, boshqa harakatlarda amalga oshirilgan motivlar, umuman olganda shaxsning tipologik psixologik xususiyatlari to'g'risida ma'lumot olishni o'z ichiga oladi. Tahlil jarayonida quyidagi savol tug'ilishi kerak: vaziyatning qaysi elementlari yoki umuman olganda va motivatsiya jarayonining ba'zi elementlari (bosqichlari), motivlarning shakllanishiga, ularning raqobatbardoshligi, ierarxiyasi va boshqalarga qanday ta'sir ko'rsatgan. ular uchun etarli bo'lganligi sababli ba'zi holatlarga qarab tortishadi, ya'ni. uning ichki tuzilishiga mos keladi. Xulq-atvorning ijtimoiy normalariga zamonaviy jamiyatning barcha a'zolari rioya qilishi kerak. Ba'zida ba'zi odamlar qabul qilingan qoidalar va me'yorlarga zid bo'lgan deviant yoki deviant xulq-atvorni namoyish qilib, belgilangan doiradan chiqib ketish odatiy holdir. Bunday xatti-harakatlarning alomatlari bo'lgan odamning belgilarini bilish va buni qanday qilib tuzatish mumkinligini tushunish foydalidir. Deviant xulq - bu nima? Aksariyat odamlarning tushunchasiga mos kelmaydigan xatti-harakatlar deviant deb ataladi.

Deviant xatti-harakatlar ikki turga bo'linadi, shuning uchun ijobiy va salbiy deviant xatti-harakatlarni ajrating. Ijobiy, giperaktivlik, daho bilan chegaradosh iste'dod, vazminlik - qonun xatiga zid bo'lmagan harakatlar

Deviant xulq-atvor belgilarining paydo bo'lishi insonning ijtimoiy muhitiga ta'sir qiladi. Sotsiologiyada deviant xatti-harakatlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari yordamida hamma narsani tartibga solish har doim ham mumkin emas. Maqsad va imkoniyatlar o'rtasidagi nomutanosiblikdan, odamlar natijaga erishish uchun boshqa vositalardan, masalan, noqonuniy usullardan foydalanishadi. Deviant xulq-

atvorning yana bir varianti - qo'zg'olonchilar, inqilobchilar, terrorchilarga xos bo'lgan, belgilangan poydevorga qarshi chiqadigan ijtimoiy og'ish.

Deviant xulq-atvor belgilari : qoidalaridan tashqariga chiqadigan nostandart xatti-harakatlar yoshlik maksimalizmini tavsiflaydi. Bolalar uchun o'sish davrida tanada yuzaga keladigan gormonal portlashni to'xtatish qiyin. Ko'pincha ba'zi o'spirinlarning tanlovi kattalar tomonidan belgilangan qoidalariga to'liq zid keladi. Ko'pincha bu ham jismoniy, ham aqliy muammolarga olib keladi. Qiyin o'smirlik davrida, deviant xatti-harakatlarning tipik namoyishlari bu: Voyaga etganlarni hukm qiling, o'smirni va uning atrofidagi odamlarni zararlantirish, do'stlaringiz va oilangiz bilan tez-tez mojarolarga sabab bo'ling, maktabdagi ish faoliyatini kamaytirishga yordam bering, ular fobiya va turli xil qo'rquvlarni rivojlantirishi mumkin, o'zingizga bo'lgan ishonchni pasaytiring va komplekslarga sabab bo'ling.

Deviant xulqning sabablari : Deviant harakatlarning namoyon bo'lishiga yordam beradigan turtki nima ekanligini tushunish kerak. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlardagi muammolar deviant xatti-harakatlarning sababiga aylanadi. Shunga o'xshash belgilar to'liq bo'lmagan oilalarda tarbiyalangan bolalarga xosdir. Ba'zida bitta ota-onaning g'amxo'rliqi va nazorati etarli emas. Hamma oilalar ham o'z xohishlaridan kam emas. Ota-onalardan birining o'limi, ajralishlar - kattalar uchun bolalarning ruhiy holati haqida o'ylash uchun imkoniyat.

Psixologiyada buzuvchi xatti-harakatlar ommaviy xarakterga ega bo'ladi, bu zamonaviy hayotning haqiqiy ofati. Uning oqibatlari eng oddiy, jamiyat tomonidan qoralanishdan tortib, hayotdan mahrum bo'lishgacha bo'lishi mumkin. Bularning barchasi deviant xulq-atvor turiga, odamning normal hayotga qaytishga qodirligi va xohishiga bog'liq. Deviant xulq-atvorning eng ko'p uchraydigan oqibatlariga insonning shaxsiyati va sog'lig'ining buzilishi kiradi. Bu turmush tarzini tanlagan kishining qarindoshlari, shuningdek do'stlari va hamkasblari bundan aziyat chekmoqda. Faqat ijobiy harakatlar o'smirlardagi buzuvchi xatti-harakatlarning o'zgarishiga va oldini olishga yordam beradi. Bunday tuzatish shakllariga quyidagilar kiradi: Kundalik hayot uchun qulay muhit yaratish, xabarot mazmuni - deviant va to'g'ri xulq-atvor o'rtasidagi chegarani qanday aniqlash kerakligini tushuntiradigan ma'ruzalar, munozaralar, darslar, "qarama-qarshi"

terapiya - bu odam odatdagi hayotda hech qachon qaror qilmaydigan harakat, masalan, parashyut qilish yoki o'zini ijodda ifoda etish. Jamiyatning axloqiy me'yorlaridan chetga chiqmaydigan ifoda usullarini rivojlantirish, yosh avlod o'rtasida deviant xulq-atvorning rivojlanishi va jamiyatdagi jinoyatchilik hodisalarining o'sishi o'rtasida to'g'ridanto'g'ri bog'liqlik mavjud. Noqonuniy xatti-harakatlar qilish istagi bolalar va o'spirinlarning deviant xatti-harakatlari rivojlanishi bilan ortib bormoqda. Shuning uchun profilaktika ishlari barcha ta'lim muassasalarida hamma joyda joriy etilishi kerak. Ularning maqsadi o'spirinlarni har bir harakat javobgar bo'lishi kerakligini o'rgatishdir. Bolalar bilan profilaktik ishlarning turli shakllari mavjud: Professional psixologlar ishtirokidagi o'yinlar va treninglar, unda kattalarning vazifasi bolaning o'z shaxsiga to'g'ri munosabatini shakllantirishdir.

Deviant xulq-atvor mavzusida darslar va ma'ruzalar, o'spirinlarga nima uchun Konstitutsiya buzilishi mumkin emasligi va u nimaga tahdid solishini tushuntirish. Deviant xatti-harakatlarning oldini olish uchun bir nechta sinflar seriyasini o'z ichiga olgan dasturlar. Zamonaviy dunyoda deviant xatti-harakatlar muammosi ayniqsa keskin. Iqtisodiy tengsizlik, ommaviy globallashuv, axborotdan erkin foydalanish, demokratiyaning rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy hodisalar ko'pincha o'smirlar muhitida salbiy reaksiyalarni keltirib chiqaradi. Yoshlar adolatsizlikka qarshi isyon ko'taradilar, axloqiy me'yorlarni o'rnatdilar yoki o'rnatdilar. Ko'pincha bu norozilik nafaqat yosh "inqilobiy" ga, balki butun jamiyatga zarar keltiradigan o'ta xavfli shakllarga aylanadi. Xulq-atvor me'yorlaridan og'ish:

Ruxsat berilgan narsalarning chegaralari insoniyat tomonidan uning rivojlanishi jarayonida uzoq vaqt aniqlanib kelingan. Misollar hayotning barcha jabhalarida kuzatilishi mumkin bo'lgan deviant xatti-harakatlar umumiy qabul qilingan me'yorlardan, urf-odatlardan, poydevorlardan va urf-odatlardan og'ishdir. Bu nostandart, atrofdagi dunyo yoki bir guruh odamlarning talablariga javob bermaydi. Mutlaqo mukammal jamiyat yo'qligi aniq: ko'pincha uning a'zolari qoidalardan istisno qilishadi, qonunlarni chetlab o'tishadi va o'z vazifalarini bajarmaydilar. Ammo bu reaksiya tajovuzkor yoki buzadigan rangga ega emas, aksincha u ayyorlik, dangasalik, ochko'zlik va boshqa odamlar elementlari bilan to'ldiriladi. Bunday odam, agar u o'ziga va boshqa odamlarga zarar

etkazsa, ahamiyatsiz, oson tuzatiladi. Yana bir narsa - deviant xulq. Hayotiy misollar shuni ko'rsatadiki, bu nafaqat psixikaga va shaxsga, balki uning ijtimoiylashishiga ham eng salbiy ta'sir qiladi. Eng achinarlisi, bundan boshqa shaxslar ham azob chekishi mumkin.

Buzilishni ikkita katta qoidabuzarlik guruhiga bo'lish mumkin. Ularning har biri tubdan farq qiladi, chunki u rag'batlantirishning diametrik qarama-qarshi elementlariga asoslanadi:

1. Ruhiy buzuvchilik, ya'ni o'smirda tug'ma yoki orttirilgan patologiya mavjudligi. Deviant xatti-harakatlar muammosi ko'pincha shizofreniya, asteniya, nomuvofiqlik, oligofreniya va boshqa ong buzilishlariga chalingan odamlarda uchraydi. Ushbu guruhga, shuningdek, xatti-harakatlardagi ba'zi bir og'ishlar hali ham normal chegaralarda bo'lgan, ammo deyarli patologiya bilan chegaradosh bo'lgan, tabiatga urg'u berilgan shaxslar kiradi. Bunday shaxslarga ham ma'lum bir tashxis qo'yilishi mumkin, ammo ko'pincha ular kerakli davolanmaydilar, chunki ular psixikasida o'ziga xos xususiyatlarni aniqlamasdan to'la hayot kechirishlari mumkin.

2. Ijtimoiy xatti-harakatlar. Salbiy xatti-harakatlarga moyil odamlar ruhiy jihatdan sog'lomdir. Ular tomonidan qo'zg'olon ko'tarilishining sabablari juda ko'p: "hech narsa qilish kerak emas", jamiyatdagi barcha moddiy asoslarni inqilob qilish natijasida inqirozga yuz tutish. Agar ushbu odamlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar tashqi dunyoga katta zarar keltirmasa, demak deviant xatti-harakatni tuzatish mehnat yoki ma'muriy huquq normalariga muvofiq jazo bilan amalga oshiriladi. Militsiya xodimlari ko'pincha huquqbuzarlarga jarima soladilar yoki jarimaga tortadilar; korxona, muassasa yoki idorada bunday shaxslar tanbeh, intizomiy choralari yoki ishdan bo'shatish bilan duch keladilar. Agar jinoyat jinoiy deb topilsa, huquqbuzarga nisbatan qattiqroq jazolar qo'llaniladi, masalan, hibsga olish yoki u yoki bu yo'nalish bo'yicha qamoqqa olish. Deviant xatti-harakatlarning boshlang'ich nuqtalari nima bo'lishidan qat'i nazar, har qanday holatda ham uni to'xtatish kerak, va qonunbuzarlikni sodir etgan kishiga nisbatan profilaktik, davolash yoki jazo choralari qo'llanilishi kerak.

XULOSA

Buni batafsil muhokama qilish kerak, chunki bu xususiyat ko'pincha balog'atga etmagan balog'atga etmagan bolalarda kuzatiladi. Urg'u berish, yuqorida aytib o'tilganidek,

xulq-atvor me'yoridan biroz og'ish. Bunday holda, o'spirinlar o'ziga xos xususiyatlarga ega, ko'pincha salbiy, ular boshqalar bilan muloqot qilishda muammoga aylanadi. O'smirlar o'rtasidagi deviant xatti-harakatlarning bu ikki shakli qolganlariga qaraganda ko'proq uchraydi. Alkogolizm - voyaga yetmaganlar tomonidan spirtli ichimliklarni haddan tashqari iste'mol qilish, bu ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga tahdid soladigan, patologik qaramlikka, qaramlikka sabab bo'ladi. Buning sabablari ko'p: irsiy moyillik, tug'ma sindrom, individual xususiyatlar, noqulay muhit, qiziquvchanlik. Maktab o'quvchilarining spirtli ichimliklarni iste'mol qilishlari misollari ko'rsatadigan deviant xatti-harakatlar rivojlanishning past darajasi, jamoada talab yo'qligi va o'zidan shubhalanish natijasidir. Bolani xavfli kompaniyadan chiqarib yuborish va uni alkogolning salbiy ta'siridan tezda qutqarish uchun jabrlanuvchi uchun qiziqarli faoliyatni topish kerak, shuningdek boshqa usullardan foydalangan holda o'zini tasdiqlashning namunasini ko'rsatadigan oddiy do'stlar kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

- 1.Radugin A.A., Radugin K.A. Sotsiologiya. Ma'ruzalar kursi. - M.: Markaz, 1997 yil.
- 2.Smelser N. Sotsiologiya. - M .: Feniks, 1994 yil.
- 3.Toshchenko J.T. Sotsiologiya. - M .: Prometey, 1994 yil.
- 4.Frolov S.S. Sotsiologiya. - M .: Timsollar, 1996 yil.